

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपककुमार कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री हरि प्रसाद फुयाल
आदेश

०६९-WO-१३१२

मुद्दा:-परमादेश।

नेपाल विद्यालय कर्मचारी युनियनका अधिकार प्राप्त व्यक्ति ऐ. का महासचिव सुनसरी जिल्ला धरान नगरपालिका वडा नं. १२ स्थित श्री पब्लिक उ.मा.वि.का. ना.सु. (लेखापाल) तारानाथको छोरा कमलप्रसाद खतिवडा-----१
चितवन जिल्ला पदमपुर गा.वि.स. वडा नं. ५ ठेढौली स्थित श्री राष्ट्रीय नि.मा.वि. का पियन ईश्वरी प्रसादको छोरा हेम प्रसाद भट्टराई-----१
गोरखा जिल्ला मकैसिङ गा.वि.स. वडा नं. ८ स्थित श्री चण्डीभवानी उच्च मा.वि. का पियन मोहलालको छोरा हिमलाल अधिकारी-----१

निवेदक

विरुद्ध

नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं -----१
नेपाल सरकार, कानून न्याय संविधानसभा तथा संसदिय मामिला मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं-----१
नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं-----१
नेपाल सरकार जिल्ला प्रशासन कार्यालय, बबरमहल, काठमाडौं-----१

विपक्षी

नेपालको संविधानको धारा ४६ एवं १३३ बमोजिम यसै अदालतको अधिकारक्षेत्र भित्रको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छः

१. कुनै समय, सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक र कर्मचारीलाई एउटै वर्गको मानि सेवा सुविधामा समेत विभेद गरिएको थिएन । तर यसै अदालतबाट कर्मचारी शिक्षक भन्दा

अलग वर्ग भन्दै शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा २ (च, छ) वदर गर्न परेको रिट निवेदन खारेज भइसके पछि शिक्षकको मात्र यूनियन सम्बन्धी कानुनी व्यवस्था गर्ने तर कर्मचारीको नगर्ने गर्दा शिक्षक र कर्मचारी बीच वर्गिकरण स्वेच्छाचारी हुन गई उक्त नजीर प्रतिकुल हुन जान्छ। त्यसकारण छुट्टै कर्मचारी युनियनको व्यवस्था शिक्षा ऐन नियममा नै गरिनुपर्दछ।

२. कर्मचारीले शिक्षक युनियनको सदस्यताको लागि परमादेश माग गरी २०६४-wo-०५०४ को परमादेश मुद्दामा मिति २०६७।१०।२३ मा फैसला हुँदा शिक्षक र कर्मचारी बीच सार्थक सम्बन्ध नै नभएको भनी रिट खारेज भइसकेपछि अब कर्मचारीको लागि पूर्ण व्यवस्था भएको कानून हुनुपर्दछ। शिक्षकको लागि यूनियन गठन समेतको पूर्ण कानुनी व्यवस्था गर्ने तर कर्मचारीको नगर्न मिल्दैन त्यसकारण कर्मचारी युनियनको व्यवस्था ऐन नियममा नै गर्नु पर्दछ। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ को उपधारा (३) को खण्ड (घ) मा संघ संस्था खोल्ने स्वतन्त्रता छ । उक्त मौलिक हक बमोजिम शिक्षकको युनियन गठनको शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा १६ड. मा गर्ने तर कर्मचारी यूनियनको व्यवस्था नगर्दा युनियन गठनको कानुनी व्यवस्था गर्नको लागि रिट निवेदन गर्न पाउने हामीलाई नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १०७(२) ले अधिकार प्रदान गरेको छ।
३. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३० को उपधारा (२) मा कानून बमोजिम ट्रेड युनियन खोल्ने समेतका व्यवस्था भएको तथा शिक्षा ऐन नियममा ट्रेड युनियनको प्रावधान नभएको र सर्वोच्च अदालतले २०६४-wo-०५०१ को परमादेश मुद्दामा मिति २०६७।१०।२३ मा फैसला हुँदा श्रम ऐनको सहारा लिन नपर्ने छुट्टै कानूनको आवश्यकता पर्ने भनी व्याख्या गरिसकेको अवस्थामा शिक्षा ऐन नियममा नै कर्मचारी युनियन गठन व्यवस्था हुनु अति आवश्यकता छ। यस अदालतबाट शिक्षक र कर्मचारी अलग वर्ग हुन भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन भइसकेको, कर्मचारीले शिक्षक युनियनको सदस्यता माग गरी दिएको निवेदन खारेज भएको, सर्भिस ल को प्रतिवेदन एवं प्रस्तावित शिक्षा आठौँ संशोधन अध्यादेशमा कर्मचारी युनियन गठन बारे उल्लेख नभएको, शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा १६ड. मा शिक्षक यूनियन गठन सम्बन्धमा मात्र व्यवस्था भएको समेतका

कारण कानूनमा नै सामुदायिक विद्यालयका कर्मचारीको युनियन गठनको व्यवस्थाको अभावमा मर्कामा परेको हुँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) अनुसार सो सम्बन्धी कर्मचारीको युनियन गठनको व्यवस्थाको व्यवस्थाका लागि आदेश गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन।

४. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र विपक्षी नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय समेतका हकमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी यो आदेश रिट निवेदनको प्रतिलिपि समेत साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना दिई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई लिखित जवाफ प्राप्त भए पछि वा अबधि नाघेपछि नियम बमोजिम पेश गर्नु। साथै विषयवस्तुको गाम्भीर्यता समेतलाई विचार गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदन चाँडो किनारा हुन उपयुक्त देखिदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६३(३)(च ५) बमोजिम अग्राधिकार दिई रिट नं. ०६९-WO-१३११ को रिट निवेदन समेत साथै राखी नियम बमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।०३।०५ को आदेश।
५. यी विपक्षी हिमालाल अधिकारी समेतका विपक्षीहरू सामुदायिक विद्यालयका कर्मचारी भएको र निजहरूले आफ्नो पेशागत संगठन युनियन खोल्ने सम्बन्धमा निजहरूको आफ्नो निवेदन वेहोरामा खुलाए अनुसार यस मन्त्रालयबाट राष्ट्रीय निर्देशन ऐन, २०१८ अनुसार संस्था दर्ताका लागि सिफारिस भै आए बमोजिम सम्बन्धित जिल्ला प्रशासन कार्यालयलाई कानून बमोजिम प्रक्रिया पुऱ्याई दर्ता गरी दिन सम्बन्धित जिल्ला प्रशासन कार्यालयलाई निर्देशन दिने गरेको छ। यी रिट निवेदकहरूले उल्लेख गरे अनुसार निजहरूको युनियन सम्बन्धित कानूनी व्यवस्था गरी दिने कार्य यस मन्त्रालयको क्षेत्राधिकार भित्र नपर्ने भएकोले रिट निवेदन यस मन्त्रालयको हकमा खारेजभागी छ खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयको हकमा ऐ.का सचिव नविनकुमार घिमिरेको लिखितजवाफ।
६. सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक सरह कर्मचारीको लागि पनि युनियन गठन सम्बन्धी व्यवस्था शिक्षा ऐन तथा नियममा हुनुपर्ने निवेदन जिकिर सम्बन्धमा शिक्षक सरह

कर्मचारीको लागि शिक्षक युनियनको आवश्यकता भए नभएको सम्बन्धमा नीतिगत रूपमा विचार गरी तदनुरूप कानूनी संरचनाको प्रारम्भिक कारवाही अघि बढाउने निकाय यस मन्त्रालय नभएको हुँदा असम्बन्धित निकाय यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर भएको रिट निवेदन निरर्थक देखिँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी कानून न्याय संविधान सभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय सिंहदरबारको तर्फबाट भेषराज शर्माको लिखितजवाफ ।

७. रिट निवेदकहरूको मागदावीका सम्बन्धमा सामुदायिक विद्यालयका कर्मचारीहरूको सेवा सुविधा सम्बन्धी कानून बनाउने सम्बन्धमा सम्मानित अदालतबाट २०६४-WO-०५०१ को परमादेश मुद्दामा मिति २०६७।१०।२३ मा भएको आदेश बमोजिम सामुदायिक विद्यालयका कर्मचारीहरूको सेवा सम्बन्धी कानून बनाउने सम्बन्धमा गृह कार्य भै रहेको हुँदा उक्त कानूनको मस्यौदा बनाउँदा विद्यालय कर्मचारीहरूलाई दिइने युनियनको अधिकार सम्बन्धमा पनि उपयुक्त प्रबन्ध गरिने नै हुँदा हाल निवेदकहरूको माग अनुसारको आदेश जारी गर्नुपर्ने नहुँदा रिट निवेदनपत्र खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी शिक्षा मन्त्रालयको तर्फबाट ऐ.का सचिव नारायण गोपाल मलेगोको लिखितजवाफ ।

ठहरखण्ड

८. नियमबमोजिम आजको दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री ज्योति बानिया, विद्वान अधिवक्ता श्री हरिचन्द्र तिमल्सेना, विद्वान अधिवक्ता श्री माधवप्रसाद पन्त र विद्वान अधिवक्ता श्री कमलप्रसाद खतिवडाले शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा १६ड. ले सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरूको पेशागत हकहितमा कार्य गर्न शिक्षक युनियनको व्यवस्था गरेको तर सोही विद्यालयमा कार्यरत कर्मचारीको पेशागत युनियन गठनको प्रावधान नराख्नु नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ तथा प्रचलित नेपालको संविधानको धारा १८ प्रदत्त समानताको हक विपरित छ। सामुदायिक विद्यालयका कर्मचारीको पेशागत युनियन गठनका लागि शिक्षा ऐन तथा नियममा नै व्यवस्था गरीनुपर्छ । हाम्रो पक्षको रिट निवेदनको माग बमोजिम सामुदायिक विद्यालयमा कार्यरत कर्मचारीको हक हितमा काम गर्न एक कर्मचारी युनियन गठनको कानूनी व्यवस्था गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेश जारी गरी पाउँ भनी वहस गर्नुभयो ।

९. विपक्षी शिक्षा मन्त्रालय समेतका तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान उप-न्यायाधिवक्ता श्री सोमकान्ता भण्डारीले शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा १६ड. को उपदफा (१) ले सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरूको पेशागत हकहितको सम्बन्धमा कार्य गर्न शिक्षक युनियनको व्यवस्था गरेको अवस्था बाहेक अन्य विषयमा शिक्षा ऐन, २०२८ मौन रहेको छ । शिक्षा ऐन, २०२८ मा आठौँ संशोधन बाट सो ऐनको दफा १६ठ. मा “कर्मचारी सम्बन्धी व्यवस्था” शीर्षक अन्तर्गत सामुदायिक विद्यालयका कर्मचारीहरूको दरबन्दी, नियुक्ति, सेवाका शर्त र सुविधा सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ । साथै सो दफाको उपदफा (२) मा ती कर्मचारीको नियुक्ती, सेवाको शर्त र सुविधा सम्बन्धी व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था गरिएको र सो कानूनी व्यवस्था बमोजिम शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयबाट सो सम्बन्धमा मस्यौदा तयार गरी नियमावली बनाउने कार्य भैरहेको हुँदा सामुदायिक विद्यालयमा कार्यरत कर्मचारीहरूको पेशागत हक हितको सम्बन्धमा कार्य गर्नका लागि सो नियमावलीमा व्यवस्था हुने नै देखिन्छ । अतः विपक्षीले दुराशययुक्त भावनाले प्रस्तुत रिट दायर गरेकोले यसमा कुनै आदेश हुनुपर्ने होइन माथी उल्लिखित कानूनी व्यवस्था अनुरूप प्रचलित कानून बमोजिम सामुदायिक विद्यालयका कर्मचारीको हकहित सम्बन्धमा के कस्तो व्यवस्था गरिनुपर्ने भन्ने विषय सरोकारवालाको हैसियतमा सम्बन्धित मन्त्रालयमा नै आफ्ना कुराहरू पेश गर्न सकिने नै हुँदा रिट निवेदन खारेज भागी छ, खारेज गरी पाउँ भनी वहस गर्नुभयो ।
१०. निर्णयतर्फ बिचार गर्दा शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा १६ ड. मा सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकको हक हितमा काम गर्न शिक्षक युनियन गठनको व्यवस्था गरेको, तर सोही विद्यालयमा कार्यरत कर्मचारीको हक हितमा काम गर्ने कर्मचारी युनियन गठन सम्बन्धमा शिक्षा ऐन नियममा कुनै व्यवस्था नगरीएको, समेतका व्यवस्थाहरू भेदभावपूर्ण छन् । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३० को उपधारा (२) मा कानून बमोजिम ट्रेड युनियन खोल्ने समेतका व्यवस्था भएको तथा शिक्षा ऐन नियममा ट्रेड युनियनको प्रावधान नभएको र सर्वोच्च अदालतले २०६४-WO-०५०१ को परमादेश मुद्दामा मिति २०६७।१०।२३ मा फैसला हुँदा श्रम ऐनको सहारा लिन नपर्ने छुट्टै कानूनको आवश्यकता पर्ने भनी व्याख्या गरिसकेको अवस्थामा शिक्षा ऐन नियममा नै कर्मचारी

युनियन गठन व्यवस्था हुनु अति आवश्यकता छ। शिक्षा ऐन को दफा १६(ड) मा शिक्षक युनियन गठन सम्बन्धमा मात्र व्यवस्था भएको समेतका कारण कानूनमा नै सामुदायिक विद्यालयका कर्मचारीको युनियन गठनको व्यवस्थाको अभावमा मर्कामा परेको हुँदा सामुदायिक विद्यालयमा कार्यरत कर्मचारीको हक हितमा काम गर्न एक शिक्षक युनियन गठनको कानूनी व्यवस्था गर्नु भनी परमादेश जारी गरी पाउँ भन्ने निवेदन परेको देखियो।

११. उपर्युक्तानुसारको तथ्य, निवेदन जिकिर रहेको प्रस्तुत निवेदनमा दुवै पक्षका कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी मिसिल संलग्न सम्पूर्ण कागजातहरू अध्ययन गरी हेर्दा निवेदकले उठाएका बिषयवस्तुका सम्बन्धमा निर्णयमा पुगनुअघि निम्न प्रश्नको विवेचना गरी निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

१. शिक्षा ऐन, २०२८ मा सामुदायिक विद्यालयका कर्मचारीहरूको पेशागत हकहितको सम्बन्धमा अलग्गै युनियन सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था राखिनु पर्ने हो वा होइन ?

२. निवेदकको माग बमोजिम आदेश जारी गर्नु पर्ने हो, होइन ?

१२. पहिलो प्रश्न शिक्षा ऐन, २०२८ मा सामुदायिक विद्यालयका कर्मचारीहरूको पेशागत हकहितको सम्बन्धमा अलग्गै युनियन सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था राखिनु पर्ने हो वा होइन ? भन्नेतर्फ हेर्दा नेपालको संविधानको धारा ३४ मा श्रमको हक सम्बन्धि हकको व्यवस्था रहेको छ । यसैगरी सो धाराको उपधारा (३) मा “प्रत्येक श्रमिकलाई कानून बमोजिम ट्रेड युनियन खोल्ने, त्यसमा सहभागी हुने तथा सामूहिक सौदाबाजी गर्न पाउने हक हुनेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । यसबाट शिक्षा ऐनमा सामुदायिक विद्यालयका कर्मचारीहरूको पेशागत हकहितको सम्बन्धमा अलग्गै युनियन सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था नभएपनि अन्य ऐनमा भएको युनियन सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था अनुसार पनि ट्रेड युनियन सम्बन्धी अधिकारको उपभोग गर्नपाउने भएकोले सामुदायिक विद्यालयका कर्मचारीहरूको पेशागत हकहितको सम्बन्धमा युनियन सम्बन्धी गतिविधि गर्न नपाउने भन्न मिल्दैन । लोकतान्त्रिक शासन पद्धति भएका मुलुकमा विद्यालयमा कार्यरत कर्मचारीहरूको ट्रेड

युनियन गठन गर्ने, सहभागी हुने र सौदावाजी गर्ने अधिकारमा रोक लगाउने गरी कार्य गर्न मिल्ने अवस्था रहदैन ।

१३. नेपालले लोकतान्त्रिक शासन पद्धति अपनाईसकेको परिप्रेक्ष्यमा लोकतान्त्रिक संविधान समेत निर्माण भईसकेको छ । नेपालको संविधानको धारा ३४ को उपधारा (३) मा “प्रत्येक श्रमिकलाई कानून बमोजिम ट्रेड युनियन खोल्ने, त्यसमा सहभागी हुने तथा सामूहिक सौदावाजी गर्न पाउने हक हुनेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको कारण संवैधानिक रूपमा नै ट्रेड युनियन सम्बन्धी अधिकार प्राप्त भएको अवस्थामा ट्रेड युनियन खोल्न रोक लगाउन मिल्ने देखिन्न ।
१४. ट्रेड युनियन ऐन, २०४९ को निर्माण भए पश्चात ट्रेड युनियन गठन सम्बन्धमा ऐनको प्रस्तावनामा नै प्रतिष्ठान र प्रतिष्ठान बाहिर विभिन्न उद्योग, व्यापार, व्यवसाय वा सेवामा काम गर्ने कामदार तथा स्वरोजगार गर्ने व्यक्तिहरूको व्यवसायीक तथा पेशागत हक हितलाई संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नको लागि ट्रेड युनियनको दर्ता, सञ्चालन र तत्सम्बन्धी अन्य आवश्यक व्यवस्था गर्न ट्रेड युनियन ऐन, २०४९ को निर्माण भएको भन्ने उल्लेख भएको छ । यसैगरी श्रम ऐन, २०४८ को दफा २(ख) मा “प्रतिष्ठान” भन्नाले कुनै उद्योग, व्यवसाय वा सेवा संचालन गर्ने उद्देश्यले प्रचलित कानून बमोजिम स्थापित दशजना वा सो भन्दा बढी कामदार वा कर्मचारी कार्यरत रहेको कुनै कम्पनी संगठन, संस्था, फर्म वा तिनको समूह सम्झनु पर्छ र सो शब्दले, (१) व्यापारिक उद्देश्यले कानून बमोजिम स्थापित भएको चिया बगान, र (२) नेपाल सरकारद्वारा स्थापित औद्योगिक क्षेत्र भित्रको दशजना भन्दा कम कामदार वा कर्मचारीलाई काममा लगाइएको प्रतिष्ठानलाई समेत जनाउँछ, भन्ने व्यवस्था रहेको कारण तत्कालिन अवस्थामा मुनाफा आर्जन नगर्ने निकायलाई श्रम ऐनले समेटेको देखिँदैन र मुनाफा आर्जन नगर्ने निकायमा ट्रेड युनियन अधिकारको प्रयोगको व्यवस्था समेत भएको पाईन्न । विद्यालय नाफा आर्जन गर्ने उद्देश्यले स्थापना भएका प्रतिष्ठान, उद्योग, व्यापार व्यवसाय भन्दा फरक प्रकृतिको संस्था भएकोले नै ट्रेड युनियन ऐनले यसलाई नसमेटेको मात्रु पर्ने देखियो भनी ०७१-ci-०१०६ नं को उत्प्रेषणको निवेदनमा मिति २०७३।८।३० मा सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भएको थियो ।
१५. हाल आएर उक्त श्रम ऐन, २०४८ खारेज भई बनेको श्रम ऐन, २०७४ को दफा २(ज) मा “प्रतिष्ठान” भन्नाले मुनाफा आर्जन गर्ने वा मुनाफा नगर्ने गरी उद्योग, व्यवसाय वा सेवा

गर्ने उद्देश्यले प्रचलित कानून बमोजिम स्थापना, संस्थापना, दर्ता वा गठन भएको वा सञ्चालनमा रहेको कुनै कम्पनी, प्राइभेट फर्म, साझेदारी फर्म, सहकारी संस्था वा संघ वा अन्य संस्था सम्झनु पर्छ भन्ने व्यवस्था रहेको कारण हाल श्रम ऐन, २०७४ ले मुनाफा नगर्ने गरी उद्योग, व्यवसाय वा सेवा गर्ने उद्देश्यले प्रचलित कानून बमोजिम स्थापना भएको अन्य संस्थालाई समेत समेटेको देखिन्छ र उक्त संस्थामा कानून बमोजिम ट्रेड युनियन खोल्ने, त्यसमा सहभागी हुने तथा सामूहिक सौदाबाजी गर्न पाउने हकको प्रयोग गर्न सकिने नै देखिन्छ । श्रम ऐन, २०४८ मिति २०७४।५।१९ मा खारेज भई जारी भएको श्रम ऐन, २०७४ ले कानुनी रूपमा नै सामुदायिक विद्यालयमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई समेत समेटेको अवस्थामा यस अदालतबाट मिति २०७३।८।३० मा ०७१-ci-०१०६ नं को उत्प्रेषणको निवेदनमा प्रतिपादित सिद्धान्त निष्प्रयोजन भइसकेको छ ।

१६. नेपाल अन्तराष्ट्रिय श्रम संगठनको पक्ष राष्ट्र हो । हाल आएर लोकतान्त्रिक मुल्य र मान्यतालाई आत्मसात गर्दै निर्माण भएको नेपालको संविधानको धारा ३४ को उपधारा (३) ले प्रत्येक श्रमिकलाई कानून बमोजिम ट्रेड युनियन खोल्ने, त्यसमा सहभागी हुने तथा सामूहिक सौदाबाजी गर्न पाउने हक हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ । संविधान अनुसारको ट्रेड युनियन गठन गर्ने, त्यसमा सहभागी हुने लगायतका हक अधिकार उपभोग गर्न प्रचलित श्रम ऐन, २०७४, ट्रेड युनियन ऐन, २०४९ लगायतका कानूनहरूले समेत व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।
१७. प्रतिष्ठान र प्रतिष्ठान बाहिर विभिन्न उद्योग, व्यापार, व्यवसाय वा सेवामा काम गर्ने कामदार तथा स्वरोजगार गर्ने व्यक्तिहरूको व्यवसायीक तथा पेशागत हक हितलाई संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नको लागि ट्रेड युनियनको दर्ता, सञ्चालन र तत्सम्बन्धी अन्य आवश्यक व्यवस्था गर्न ट्रेड युनियन ऐन, २०४९ को निर्माण भएको देखिन्छ । संवैधानिक रूपमा ट्रेड युनियन अधिकार प्राप्त गरिसकेपछि सामुदायिक विद्यालयहरूमा कार्यरत कर्मचारीहरूको पेशागत हक हितको लागि ट्रेड युनियन ऐन, २०४९ अनुसार दर्ता गर्न संविधान र कानून बमोजिम रोक्न मिल्ने समेत देखिदैन ।
१८. अर्कोतर्फ सामुदायिक विद्यालयका कर्मचारीहरूको सेवा सम्बन्धी कानून बनाउने सम्बन्धमा गृह कार्य भै रहेको हुँदा उक्त कानूनको मस्यौदा बनाउँदा विद्यालय कर्मचारीहरूलाई दिइने

युनियनको अधिकार सम्बन्धमा पनि उपयुक्त प्रबन्ध गरिने भनी लिखितजवाफमा उल्लेख भएको अवस्थामा सो बाट समेत शिक्षा ऐनमा सामुदायिक विद्यालयका कर्मचारीहरूको पेशागत हकहितको सम्बन्धमा अलग्गै युनियन सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था राख्न सकिने नै हुन्छ ।

१९. अब दोस्रो प्रश्न, निवेदकको माग बमोजिम आदेश जारी गर्नु पर्ने हो, होइन ? भन्नेतर्फ बिचार गर्दा नेपाल अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनको पक्ष राष्ट्र हो । विस्वको बदलिदो परिवेशमा कुनैपनि कामदारलाई ट्रेड युनियन अधिकार दिनुपर्छ भन्ने मान्यताको विकास भइरहेको छ । नेपालको संविधानको धारा ३४ को उपधारा (३) मा “प्रत्येक श्रमिकलाई कानून बमोजिम ट्रेड युनियन खोल्ने, त्यसमा सहभागी हुने तथा सामूहिक सौदाबाजी गर्न पाउने हक हुनेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको कारण संवैधानिक रूपमा नै ट्रेड युनियन सम्बन्धी अधिकार प्राप्त भएको छ । कानूनी रूपमा श्रम ऐन, २०७४, ट्रेड युनियन ऐन, २०४९ लगायतका कानूनमा ट्रेड युनियन अधिकार सम्बन्धी व्यवस्था रहेको छ । विध्यमान कानूनी व्यवस्थाबाट नै सामुदायिक विद्यालयमा कार्यरत कर्मचारिहरूले ट्रेड युनियन अधिकारको उपभोग गर्नमा कुनै रोकावट भएको देखिन्न ।

२०. सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरूको पेशागत हकहितको सम्बन्धमा काम गर्न नेपाल शिक्षक महासंघको व्यवस्था भएको सामुदायिक विद्यालयका कर्मचारीहरूको पेशागत हकहितको सम्बन्धमा सो सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था नभएको भन्ने निवेदन जिकिरका सम्बन्धमा यस अदालतबाट ०६४-WO-०५०१ परमादेशको रिट निवेदनमा मिति २०६७।१०।२३ आदेश हुँदा “सामुदायिक विद्यालयमा कार्यरत कर्मचारीको भविष्य अन्योल र अनिश्चित हुन नदिन तिनीहरूको सेवा सुविधा तथा शर्त उल्लेख भएको Service Law को आवश्यकता भएको हुँदा यस सम्बन्धमा के कस्तो सुविधा सहितको Service Law आवश्यक हुन्छ अध्ययन गरी प्रतिवेदन दिनको लागि शिक्षा मन्त्रालयको सह-सचिव स्तरको अधिकारीको संयोजकत्वमा अन्य सम्बद्ध दुई विज्ञ व्यक्ति समावेश भएको तीन सदस्यीय समिति गठन गरी उक्त समितिले दिएको प्रतिवेदन अनुसार कार्यान्वयन गर्नु” भनी शिक्षा मन्त्रालयका नाउँमा निर्देशनात्मक आदेश जारी भएको छ ।

२१. सामुदायिक विद्यालयका कर्मचारीहरूको सेवा सम्बन्धी कानून बनाउने सम्बन्धमा गृह कार्य भईरहेको हुँदा उक्त कानूनको मस्यौदा बनाउँदा सामुदायिक विद्यालयका कर्मचारीहरूलाई दिइने युनियनको अधिकार सम्बन्धमा पनि उपयुक्त प्रबन्ध गरिने भनी लिखितजवाफमा उल्लेख भएको र शिक्षा ऐन, २०२८ मा आठौँ संशोधन बाट सो ऐनको दफा १६८. मा “कर्मचारी सम्बन्धी व्यवस्था” शीर्षक अन्तर्गत सामुदायिक विद्यालयका कर्मचारीहरूको दरबन्दी, नियुक्ति, सेवाका शर्त र सुविधा सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ । साथै सो दफाको उपदफा (२) मा ती कर्मचारीहरूको नियुक्ती, सेवाको शर्त र सुविधा सम्बन्धी व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था गरिएको र सो कानूनी व्यवस्था बमोजिम शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयबाट सो सम्बन्धमा मस्यौदा तयार गरी नियमावली बनाउने कार्य भैरहेको हुँदा सामुदायिक विद्यालयमा कार्यरत कर्मचारीहरूको पेशागत हक हितको सम्बन्धमा कार्य गर्नका लागि सो नियमावलीमा व्यवस्था हुने भनी बिपक्षीका तर्फबाट बहसनोटमा उल्लेख भएको समेत अवस्थामा निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गरिपाँउ भन्ने निवेदन माग तथा निवेदक तर्फबाट उपस्थित बिद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।
२२. तसर्थ संवैधानिक रुपमा नै ट्रेड युनियन सम्बन्धी अधिकार प्राप्त भएको र कर्मचारी युनियन सम्बन्धी व्यवस्था शिक्षा नियमावलीमा गर्न गृहकार्य भईरहेको भनी लिखित जवाफमा स्वीकार गरिसकेको अवस्थामा निवेदकको निवेदन माग बमोजिमको रिट जारी गर्नुपर्ने अवस्थाको बिद्यमानता नदेखिदा रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरि मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत(उपसचिव): राजकुमार दाहाल

कम्प्युटर टाईप गर्ने: रमला पराजुली

इति सम्बत् २०७६ साल भाद्र १६ गते रोज २ शुभम्----- ।